

γίας ἢ ἀσκεῖ πίεση μὲ τὴν παρουσία του πάνω στὸ ὑποκείμενο — νόηση καὶ τὸ ἀναγκάζει νὰ προβῆ σὲ ἐνεργήματα ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση.

Ἡ σχέση νόησης καὶ νοήματος μπορεῖ νὰ παρασταθῆ καὶ μὲ ἄλλο τρόπο. Τὸ ὑποκείμενο στὴν ἀνάπτυξη τῆς νοητικῆς του ἐνεργητικότητας προβαίνει σὲ ἐνέργημα, ποὺ μπορεῖ νὰ παρασταθῆ μὲ τὸ καρτεσιανὸ cogito. Στὸν ἐκφραστικὸ αὐτὸ τύπο μπορεῖ νὰ ἀναχθῆ μὲ τὴ γενίκευση κάθε βιωματικῆς ἐνέργειας. Εἶναι γνωστὴ ἡ θέση ποὺ πῆρε ὁ Descartes ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης καὶ τῆς ὑπαρξης. Γιὰ νὰ βρῆ μιὰ ἀσφαλῆ ἀφετηρία, κάνει χρῆση τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴ σκέψη γενικά. Ἡ ταυτότητα ἐξ ἄλλου σκέψης καὶ ὑπαρξης ἐξασφαλίζει τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ Husserl πῆρε τὴν ἐννοια τοῦ cogito καὶ πάνω σ' αὐτὴν θεμελίωσε τὴν ἐννοια τοῦ βιώματος. Κάθε βίωμα, λέγει, εἶναι κι' ἓνα cogito ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ἂν πρόκειται γιὰ σκέψη θεωρητικὴ ἢ γιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη μορφή ψυχικῆς λειτουργίας. Ἡ νοητικὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης καλεῖται cogitatio, τὸ ἴδιο καλεῖται καὶ ἡ νοητικο-νοηματικὴ σχέση τοῦ βιώματος. Τὸ νόημα ἢ ἀναφορικὸ ἀντικείμενο καλεῖται cogitatum. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ cogito καὶ στὸ cogitatum μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ σὲ μερικὲς περιπτώσεις (ἀντίληψη, φαντασία κ.λπ.), μὰ ὁποιασδήποτε μορφῆς εἰδικὸ βίωμα κι' ἂν εἶναι, τὸ χαρακτηριστικὸ του εἶναι ἡ νοητικο-νοηματικὴ του σύσταση καὶ ὑφή, πράγμα ποὺ σημαίνει σύνδεση ἢ σύζευξη ἐνὸς ὑποκειμένου μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς νοητικῆς του ἐνεργητικότητας.

Ζ'. Η ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Ἡ γνώση εἶναι ἡ κατηγορικὴ ἐκφραση τοῦ πραγματικοῦ. Ὅπως στὸν τομέα τοῦ πραγματικοῦ ὑπάρχουν ὄντοτητες ἢ πράγματα, καθὼς καὶ σχέσεις ποὺ τὰ διέπουν, τὸ ἴδιο καὶ στὸν τομέα τοῦ κατηγοριοῦ, δηλαδή τῆς γνώσης, ἔχομε α) τὶς παραστατικὲς ἐννοιες πραγμάτων, ποὺ ἀποδίδουμε συστηματικώτερα μὲ τοὺς ὁρισμούς των καὶ β) τὶς θεωρίες καὶ τὰ συστήματα ἐρμηγείας, ποὺ ἀποδίδουν τὶς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ συστατικὲς ὄντοτητες τοῦ πραγματικοῦ.

1. Ὁ ὀρισμὸς

Ὁ ὀρισμὸς εἶναι μιὰ κρίση περιγραφικὴ μιᾶς ἔννοιᾶς, ποὺ φανερώνει ἓνα ὀρισμένον πράγμα. Ὁ ὀρισμὸς εἶναι οὐσιώδης, ὅταν τὸ κατηγορημα φανερώνη μιὰ ἰδιότητα, ποὺ χωρὶς αὐτὴν δὲν ἀποδίδεται ἡ πραγματικὴ φύση τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκεπτόμενο ὄν. Αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε ἡ θέσις τῶν σχολαστικῶν τοῦ μεσαίωνα, ὅταν ἔλεγαν ὅτι ὁ ὀρισμὸς πρέπει νὰ ἰσχύη *omni et soli et semper*.

2. Ἡ θεωρία

Οἱ ὀρισμοὶ εἶναι τὰ βασικὰ στοιχεῖα, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ἔρευνητὴς γιὰ τὴν ἀπόδοσις τῆς ἀληθινῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Ὅπως ἡ πραγματικότης δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς καὶ μόνο ἀπὸ ξεκομμένες καὶ ἀνεξάρτητες ὀντότητες, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἔρμηνεία τῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθῆ μόνο μὲ ὀρισμούς. Ἐκεῖνο ποὺ διακρίνει τὴ διάρθρωσις τοῦ πραγματικοῦ, εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὶς συστατικὰς τοῦ ὀντότητες. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκεπτόμενο ὄν, αὐτὸ συμβαίνει γιὰ τὴν ἰκανότητα τῆς νοητικῆς σύλληψης τῶν σχέσεων αὐτῶν καὶ συνεπῶς τῆς γνωστικῆς κατοχῆς τοῦ πραγματικοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκήσῃ πάνω σ' αὐτὸ μιὰ ὀρισμένη ἐπίδρασις, ποὺ ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐπέλευσις τῶν μεταβολῶν, ποὺ θὰ ἐξυπηρετήσουν τὴ ζωὴ του.

Ὁ συλλογισμὸς ἢ τὸ σύστημα τῶν συλλογισμῶν, ποὺ κάνουν νοητὴ μιὰ δυσκολία καὶ ποὺ ἀποδίδουν ἔρμηνευτικὰ μιὰ ἢ περισσότερες σχέσεις ἀνάμεσα στὶς διάφορες μερικὰς ὀντότητες τοῦ πραγματικοῦ εἴτε σ' ἓνα τομέα του εἴτε εἰς τὸ σύνολόν του, καλεῖται *θεωρία*. Γιὰ νὰ νῆται σωστὴ μιὰ θεωρία, πρέπει νὰ ἔχη τέτοια ἐσωτερικὴ συνοχή, ὥστε νὰ ὑπάρχη ἀπόλυτη συνάφεια καὶ συνέπεια ἀνάμεσα στὶς ἀρχάς, ποὺ θέτει σὰν αὐταπόδεικτες ἢ ποὺ δέχεται ὕστερα ἀπὸ προηγούμενη ἐπεξεργασία ἀποδεικτικῆς ὑφῆς καὶ στὶς συνέπειες ἢ συμπεράσματα ὅπου καταλήγει. Ἐτσι τὸ κριτήριον μιᾶς ὀρθῆς θεωρίας εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀντινομιῶν, δηλαδὴ ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στὶς ἔρμηνευτικὰς ἀρχάς, ποὺ εἶναι οἱ βάσεις τῆς καὶ εἰς τὰ συμπεράσματά της.

3. Τὸ σύστημα ἐρμηνείας

Μιὰ θεωρία ἀναφέρεται συνήθως σὲ μιὰ μόνο πλευρὰ τοῦ πραγματικοῦ. Ὡστόσο, ἡ θεώρησή του στὸ σύνολό του, καθὼς καὶ ἡ λήψη μιᾶς θέσης ἀπέναντί του ὀδηγοῦν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς συγκρότησης περισσοτέρων θεωριῶν, ποὺ ἀνάμεσά τους πρέπει νὰ ὑπάρχη ὀργανικὸς σύνδεσμος, σὲ τρόπο ποὺ νὰ παρουσιάζουν ἓνα ἐνιαῖο σύνολο. Τὸ σύνολο λοιπὸν αὐτὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν θεωριῶν τοῦ πραγματικοῦ, ποὺ τὸ διέπει ἐνιαῖο πνεῦμα καὶ συνοχὴ διάρθρωσης, καλεῖται *σύστημα ἐρμηνείας*. Ὅπως στὴ θεωρία τὸ ἴδιο καὶ στὸ σύστημα ἐρμηνείας πρέπει νὰ ἀποφεύγονται οἱ ἀντινομίες. Καμμιά ἀντίθεση δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀνάμεσα στίς θεωρίες ποὺ χρησιμεύουν σὰν βάσεις καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ διατυπώνονται σὰν συνέπειες, οὔτε κι' ἀνάμεσα στίς θεωρίες ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐρμηνεία τῶν διαφορῶν ὄψεων τοῦ πραγματικοῦ. Π.χ. ἓνα ὀρθὸν σύστημα ἐρμηνείας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἰδεαλιστικὸ στὴν ἐρμηνεία τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος, μηχανοκρατικὸ στὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ καὶ ἀθεϊστικὸ στὴν ἐρμηνεία τοῦ θεολογικοῦ. Ἡ ὑπαρξὴ ἐνιαίου ἐρμηνευτικοῦ πνεύματος εἶναι τὸ καλύτερο ἐχέγγυο τῆς ὀρθότητος ἐνὸς συστήματος ἐρμηνείας τοῦ πραγματικοῦ.

Η'. Η ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

I.— ED. HUSSERL

Κατὰ τὸν Ed. Husserl, ἰδρυτὴ τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς, ἡ γνώση εἶναι ἓνα γνωστικὸ βίωμα, δηλαδὴ ἓνα ἐνέργημα τῆς συνείδησης, ποὺ μᾶς βοηθεῖ νὰ ἐπιτύχωμε μιὰ σύνδεση τῆς νόησης (ὑποκειμένου) μὲ τὸ νόημα (ἀντικείμενο ἀναφορικὸ) μὲ σκοπὸ τὴν παραγωγὴ μιᾶς γνωστικῆς εἰκόνας. Ὡστε στὸ φαινόμενο γνώση ἔχομε τρία στοιχεῖα, τὸ ὑποκείμενο, τὸ ἀντικείμενο καὶ τὴ γνωστικὴ εἰκόνα. Τὸ πρῶτο ἐρευνᾶται ἀπὸ τὴν Ψυχολογία, τὸ δεύτερο ἀπὸ τὴν Ὀντολογία καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τὴ Λογική. Ἡ προσπάθεια ὅμως τῆς κάθε μιᾶς ἀπὸ τίς ἐπιστῆμες αὐτὲς ἢ τοὺς κλάδους αὐτοὺς τῆς φιλοσοφίας νὰ λύση μὲ τὰ ἴδιά του μέσα τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης, στερεῖται, κατὰ τὴ φαινομενολογικὴ θεωρία,

ἀπὸ νομιμότητα καὶ καλεῖται ἡ προσπάθεια τῆς Ψυχολογίας ψυχολογισμός, τῆς Ὄντολογίας ὄντολογισμός καὶ τῆς Λογικῆς λογισμός. Μόνη ἡ γνωσιολογία ἔχει τέτοια ἀρμοδιότητα καὶ γι' αὐτὸ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς φαινομενολόγους ὡς ἀνεξάρτητη καὶ αὐτοτελὴς ἐπιστήμη. Γιὰ τοὺς φαινομενολόγους ἡ Γνωσιολογία δὲν ἔχει ἀπλῶς περιορισμένη ἀρμοδιότητα νὰ ἐπιλύσῃ τὸ προκαταρκτικὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ τῆς γνωστικῆς δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἡ ἀρμοδιότητά της ἐκτείνεται καὶ στὴ μεθοδολογία τὴν ἴδια τῶν ἐπιστημῶν. Σ' αὐτὲς προσπαθεῖ νὰ δώσῃ ἀσφαλεῖς καὶ ἰσχυρὲς βάσεις σὲ τρόπο, ποὺ νὰ καταστοῦν ἱκανὲς νὰ ἐπιτύχουν γνώσεις σωστὲς καὶ ἀσφαλισμένες.

Κατὰ τὴ Φαινομενολογία πρώτη μέριμνα, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωση τοῦ ἐπιστημολόγου - ἐρευνητοῦ εἶναι ἡ ἔρευνα τοῦ φαινομένου γνώση. Ἡ γνώση εἶναι ἓνα βίωμα τῆς σκεπτόμενης συνείδησης καὶ ἡ νοητικο - νοηματικὴ της χροιά εἶναι καταφανής. Ἡ πορεία τοῦ ἐρευνητοῦ εἶναι ἐπαγωγικὴ καὶ ἐμπειρικὴ. Ἡ μέθοδος του πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖνη, ποὺ διδάσκει ἡ Φαινομενολογία καὶ ποὺ καλεῖται μέθοδος τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς ἢ τῆς φαινομενολογικῆς ἐποχῆς. Ἡ μέθοδος αὐτὴ συνίσταται στὴ διακοπὴ τῆς πίστεως ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ στὴ θέσθ τοῦ κόσμου αὐτοῦ μέσα σὲ παρένθεση ἢ ἐκτὸς κυκλώματος τοῦ σκέπτεσθαι μὲ σκοπὸ τὴν ἐπίτευξιν ἢ τὴ δημιουργία ἑνὸς ὑπερβατικοῦ πεδίου, ὅπου ἡ συνείδηση νὰ μπορῇ νὰ ἔλθῃ σὲ ἄμεση ἐπαφή μὲ τὰ νοητικὰ καὶ τὰ νοηματικὰ της δεδομένα καὶ νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ σωστὴ καὶ ἀσφαλισμένη γνώση.

Ἡ προϊστορία καὶ ἡ ἱστορία τῆς μεθόδου αὐτῆς μᾶς εἶναι γνωστὲς. Ἐκεῖνο ποὺ μένει, εἶναι νὰ καταδείξωμε τὰ πλεονεκτήματά της καὶ ἐνδεχομένως τίς τυχόν ὑπάρχουσες ἀδυναμίες της.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου αὐτῆς εἶναι ἀναμφισβήτητα καὶ συνίστανται στὰ ἀκόλουθα σημεῖα.

1) Τὸ ἐγώ, δηλαδὴ ὁ ἐρευνητής, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τίς ἀπατηλὲς εἰκόνες, ποὺ τοῦ δίνουν τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων καὶ συνεπῶς ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ σχετικισμὸ τῆς γνώσης.

2) Ὁ ἐρευνητής ἐπιτυγχάνει τὴ σαφήνεια καὶ τὴν ἐνάργεια, ποὺ εἶναι τὰ βασικώτερα κριτήρια τῆς ὀρθότητος τῶν γνώσεων καὶ

συνεπῶς τῆς ἀποδεικτικότητος τῶν ἀποκαλυπτομένων ἀληθειῶν.

Κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Husserl ἀσκήθηκε συστηματικὴ κριτικὴ ἀπὸ μαθητὲς καὶ ὁπαδούς του, ὅπως π.χ. ἀπὸ τοὺς Heidegger, Hartmann καὶ Scheler. Οἱ φιλόσοφοι αὗτοι χωρὶς νὰ ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ βασικὸ πνεῦμα τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς κατευθύνουν τὴν κριτικὴν τοὺς στὰ ἀκόλουθα σημεῖα.

α) Ποιὸς λόγος ἐπιβάλλει τὴ θέσιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου μέσα σὲ παρένθεση; ἂν αὐτὸ γίνεται μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία τοῦ ὑπερβατικοῦ πεδίου, δηλαδὴ μὲ σκοπὸ τὴν ὑπερβατικοποίησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑπάρχει *de facto*, γιατί ἔτσι ἢ ἀλλιῶς ὁ φυσικὸς κόσμος «φύσει καὶ θέσει» εἶναι ἓνας κόσμος ὑπερβατικὸς σὲ σχέση μὲ τὸ νοοῦν ὑποκείμενο. Ἐπομένως λοιπὸν ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα, γιατί νὰ προβοῦμε στὴν ἐνέργειαν τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς, πὺν μπορεῖ μάλιστα στὰ χέρια ἀδαῶν ἢ καὶ κακοπίστων ἐρευνητῶν νὰ καταστῆ μέσο ἐπικίνδυνον γιὰ τὴ δημιουργία θεωριῶν μηδενιστικῶν ἢ θεωριῶν, πὺν νὰ πρεσβεύουν ἓνα καθαρὸ ἀγνωστικισμὸ;

β) Ἡ φαινομενολογικὴ περιγραφή τοῦ ἀντικειμένου, κατὰ τὴ μέθοδον τοῦ Husserl, εἶναι περιγραφή νοητικὴ, δηλαδὴ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ τῆς κατηγορικῆς, δηλαδὴ τῆς νοητικῆς του εἰκόνας.

II.— N. HARTMANN

Κατὰ τὸν N. Hartmann, τὸ ἀντικείμενον εἶναι ὑπερβατικὸν σὲ σχέση μὲ τὸ νοοῦν ὑποκείμενον. Ἐπομένως γνώσις εἶναι ἢ ἔξοδος τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀντικείμενον καὶ ὄχι ἀπλῶς μιὰ ἀναφορικὴ καὶ συνεπῶς ψυχολογικὴ πρῶξις τῆς συνείδησις. Ἡ ὑπερβατικὸτητα κατὰ τὸν Husserl εἶναι καθαρὰ ψυχολογικὴ, ἐνῶ κατὰ τὸν Hartmann εἶται γνωσιολογικὴ καὶ συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσις κατέχει αὐθυπαρξία καὶ ἀνεξαρτησία. Γι' αὐτὸ τὸ λόγον, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ὅτι ὑπάρχει ἢ δυνατότητα τῆς ἀμεσης ἐπαφῆς τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, ἢ φαινομενολογικὴ ἀναγωγή στὸν τύπον τῆς ἐποχῆς τοῦ Husserl, πὺν ἀποβλέπει στὴν ἐκμηδένισιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου μὲ τὴ θέσιν του μέσα σὲ παρένθεση, δὲν ἔχει κανένα λόγον ὑπαρξίς.

Ἡ γνωσιολογία τοῦ Hartmann περιλαμβάνει δυὸ φάσεις ἐργασίας : μιὰ φαινομενολογικὴ περιγραφή τοῦ φαινομένου γνώση καὶ μιὰ λύση τῶν ἀντινομιῶν, ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν περιγραφή αὐτὴ μὲ σκοπὸ τὴν ἐπίλυση τῆς προβληματικῆς τῆς γνώσης.

1. Πρώτη φάση. Φαινομενολογικὴ περιγραφή τῆς γνώσης

Ἡ φαινομενολογικὴ περιγραφή τῆς γνώσης, ποὺ εἶναι τὸ πρῶτιστό καθήκον τοῦ ἐπιστημολόγου, καταλήγει στὴ διαμόρφωση τῆς φαινομενολογίας τῆς γνώσης. Ἡ θέση της συνίσταται στὴ θεώρηση τῆς γνώσης ὡς προβλήματος μεταφυσικοῦ καὶ ὄντολογικοῦ καὶ ὄχι ψυχολογικοῦ καὶ λογικοῦ. Γνώση εἶναι μιὰ πραγματικὴ σχέση, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ἓνα ὑποκείμενο καὶ σ' ἓνα ἀντικείμενο, ποὺ ἡ ὑπερβατικότητά των εἶναι ἀμοιβαία. Τὰ δεδομένα τῆς γνώσης εἶναι :

α) Ἡ σχέση μεταξύ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου εἶναι τέτοια ποὺ τὸ ὑποκείμενο, γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ ἀντικείμενο, ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὑπερβαίνει τὸν ἑαυτό του. Γιὰ νὰ λάβῃ ὅμως συνείδηση τοῦ συλληφθέντος ἀντικειμένου, ἐπιστρέφει στὸν ἑαυτό του, ὁπότε καὶ σχηματίζει γνώση τοῦ ἀντικειμένου ὑπὸ τὴ μορφή μιᾶς παράστασης ἢ εἰκόνας.

β) Ἡ γνωστικὴ σχέση, ποὺ εἶναι σχέση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, χαρακτηρίζεται οὐσιωδῶς ὡς προσδιορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. Ὁ προσδιορισμὸς ὅμως αὐτὸς εἶναι μονόπλευρος, μὴ ἐπιδεκτικὸς ἀντιστροφῆς καὶ συνίσταται στὴν παράσταση τοῦ ἀντικειμένου, ποὺ σχηματίζεται μέσα στὴ συνείδηση τοῦ ὑποκειμένου.

γ) Τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης εἶναι 1) τὸ γνωστὸ καὶ 2) τὸ πέρα ἀπὸ τὸ γνωστὸ, ἄγνωστο. Ἀνάμεσα στὸ γνωστὸ καὶ στὸ ἄγνωστο ὑπάρχει ὑπάρχει μιὰ διαρκῆς κατάσταση ἔντασης, ποὺ ἀποβλέπει στὴν παραβίαση τῶν ὁρίων τοῦ ἀγνώστου καὶ στὴν διεύρυνση τῶν ὁρίων τοῦ γνωστοῦ. Αὐτὴ ἡ κατάσταση ἔντασης ἐπιφέρει τὴ λήψη συνείδησης τοῦ προβλήματος, ποὺ συνίσταται στὴν τοποθέτηση τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, δηλαδή στὴν ἐπιδίωξη λύσης τῆς τιθέμενης προβληματικῆς.

2. Δεύτερη φάση. Ἡ ἀπορητικὴ

Ἡ περιγραφή τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξὴ ὠρισμένων ἀποριῶν, δηλαδὴ ἀντινομιῶν, πού ὁ ἐρευνητῆς ὀφείλει ἂν ὄχι νὰ ἄρῃ τελείως, τοῦλάχιστο νὰ τὶς ἀπαλύνη σὲ τρόπο, πού νὰ ἐπιτύχῃ μιὰ ἰσορροπία ἀνάμεσα στοὺς ὅρους τοῦ φαινομένου. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο τῆς ἀπορητικῆς, πού ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν περιγραφή τῆς γνώσης ὡς φαινομένου. Ἡ ἀπορητικὴ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπορία (πόρος=διάβαση, καὶ στερητικὸ α), πού σημαίνει ἔλλειψη. Ἀπορία εἶναι λοιπὸν ἡ ἔλλειψη διάβασης, δηλαδὴ διεξόδου στὴ λύση τοῦ γνωστικοῦ προβλήματος. Ἀπορητικὴ εἶναι ἡ τέχνη ἢ ἡ ἰκανότης τῆς ἐξεύρεσης πόρου, δηλαδὴ λύσης τοῦ προβλήματος.

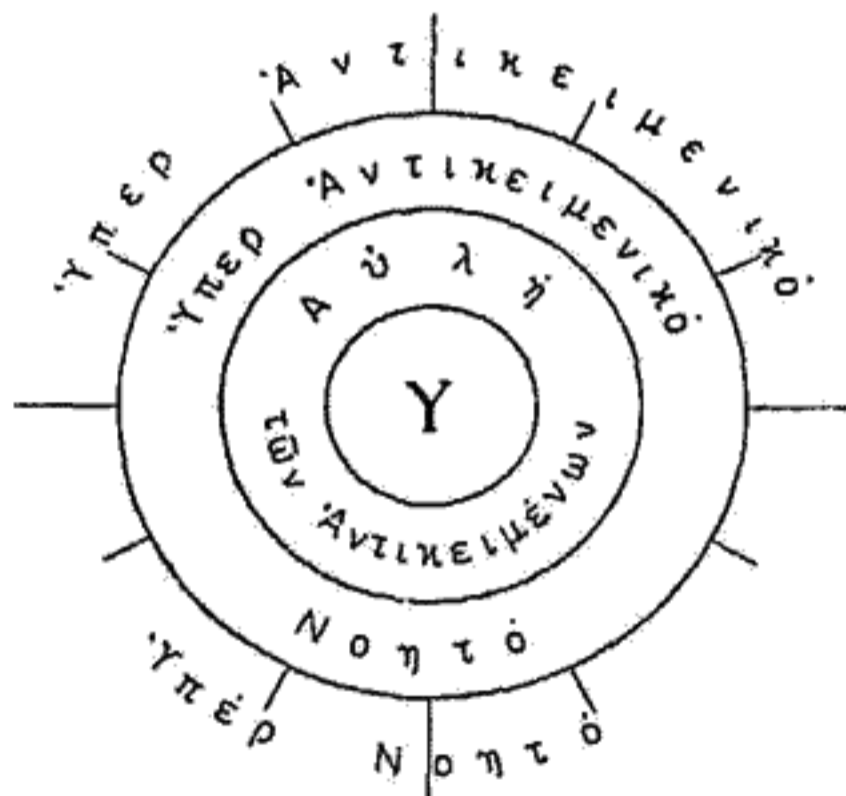
Οἱ ἀπορίες ἢ ἀντινομίες, πού ἀνακαλύπτει ὁ Hartmann, εἶναι πολλές, ἀναφέρομε ὅμως τὶς ἀκόλουθες δύο, πού εἶναι οἱ κυριώτερες :

1) Ἡ ἀντινομία τῆς συνείδησης, πού συνίσταται στὴν ἀπώλεια τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ ἀντικειμένου. Μ᾽ ἄλλα λόγια στὴν ἐπιτέλεση τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τὸ ὑποκείμενο ὑπερβαίνει τὸν ἑαυτό του, ἐνεργεῖ ἔξοδο ἀπὸ τὸ εἶναι του, ἀποβλέποντας στὴ σύλληψη τοῦ ἀντικειμένου. Παίρνοντας ὅμως συνείδηση τοῦ ἀντικειμένου, ἡ νόηση τὸ μετατρέπει σὲ ἐνυπάρχον, δηλαδὴ σὲ στοιχεῖο, πού δικαιοματικὰ τῆς ἀνήκει σὰν περιεχόμενό της.

2) Ἡ ἀντινομία τοῦ ἀντικειμένου, πού καθιστᾷ προβληματικὸ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, γιατί τὸ ἀντικείμενο εἶναι ὑπερβατικὸ σὲ σχέση μὲ τὸ προσδιοριζόμενο ὑποκείμενο.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ διαπίστωση τῶν ἀντινομιῶν αὐτῶν ὁ Hartmann διερωτᾷται μὲ ποῖο τρόπο οἱ φιλόσοφοι ἀντιμετώπισαν τὸ πρόβλημα αὐτό. Τρεῖς εἶναι οἱ ἀπόψεις πού δημιουργήθηκαν πάνω στὸ προκείμενο θέμα, ὁ ρεαλισμὸς, ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ μονισμὸς. Καὶ οἱ τρεῖς ὅμως ἀπόψεις εἶναι ἐσφαλμένες. Ὁ ρεαλισμὸς διαλύει τὸ ὑποκείμενο στὸ ἀντικείμενο, πού ἀπολυτοποιεῖ ἀξιολογικά, ὁ ἰδεαλισμὸς διαλύει τὸ ἀντικείμενο στὸ ὑποκείμενο καὶ τέλος ὁ μονισμὸς διαλύει καὶ τὰ δυὸ σὲ μιὰ τρίτη ὄντοτητα, πού ὁ Hartmann δὲν τὴν κατονομάζει.

Μόνη ἐπιστήμη ικανή νὰ ἐπιλύσῃ τὸ πρόβλημα τῶν ἀντινομῶν εἶναι ἡ Γνωσιολογία, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς ὄντολογία τῆς γνώσης. Βασικὴ τῆς ἀντίληψη εἶναι ἡ ἀναγνώριση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ὡς ἐξ ἴσου ἐκδήλων μορφῶν τοῦ εἶναι. Δηλαδή τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο ἀποτελοῦν μορφές τοῦ εἶναι, ποὺ ἀνάμεσά τῶν ἀναπτύσσεται μιὰ σχέση καθαρὰ ὄντικῆς ὑφῆς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργεῖται ἡ Μεταφυσικὴ τῆς γνώσης ἢ ἡ ὄντολογία τῆς γνώσης, ποὺ διαιρεῖται σὲ δύο τμήματα: α) τὴν ὄντολογία τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης καὶ β) τὴν ὄντολογία τῆς γνώσης τοῦ ἀντικειμένου. Στὴν πρώτη περίπτωση πρόκειται γιὰ τὴν ὑπαρκτικὴ διάρθρωση τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης, ἐνῶ στὴ δεύτερη γιὰ τὸν τρόπο ἐπιτέλεσης τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, δηλαδή τῆς λειτουργικῆς σχέσης ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Τὰ πορίσματα τῶν δύο αὐτῶν ὄντολογιῶν συγκροτοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ γνωστικοῦ φαινομένου κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο συγκροτοῦν μιὰ σφαῖρα, ὅπου παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς.

- α) Τὸ ὑποκείμενο (Υ) ποὺ βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς σφαίρας.
- β) Γύρω ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο καὶ σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μ' αὐτὸ ὑπάρχει μιὰ ζώνη, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν περιοχὴ τῶν γνωστῶν ἀντικειμένων. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ καλεῖται αὐλὴ τῶν ἀντικειμένων.
- γ) Κατόπιν ἀκολουθεῖ μιὰ τρίτη ζώνη, ποὺ καλεῖται ζώνη τοῦ ὑπερ ἀντικειμενικοῦ καὶ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἄγνωστα,

μὰ ἐπιδεκτικὰ γνώσης ἀντικείμενα. Ἐκ τῆς ἐπαφῆς τῶν δύο αὐτῶν ζωνῶν, δηλαδή τῆς αὐτῆς τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ ὑπερ-ἀντικειμενικοῦ, ποὺ ὁρίζεται ὡς ὑπερ-ἀντικειμενικὸ νοητό, γεννιέται ἡ λεγόμενη *συνείδηση τοῦ προβλήματος*. Ἡ λύση τοῦ καταλήγει στὴ δημιουργία τῆς γνώσης, ποὺ σημαίνει διεύρυνση τῶν ὁρίων τῆς αὐτῆς τῶν ἀντικειμένων καὶ μείωση τῆς περιοχῆς τοῦ ὑπερ-ἀντικειμενικοῦ νοητοῦ.

δ) Τέλος ἀκολουθεῖ μιὰ ζώνη, ποὺ περιλαμβάνει τὰ ἄγνωστα ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπιδεκτικὰ γνώσης ἀντικείμενα. Ἡ ζώνη αὕτη καλεῖται *ζώνη τοῦ ὑπερ-ἀντικειμενικοῦ ὑπερ-νοητοῦ*. Λέγεται καὶ ζώνη τοῦ ἀ-λογικοῦ, τοῦ ἀνεπίδεκτου σύλληψης ἀπὸ τὴ νοοῦσα συνείδηση. Τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὸ ὑπερ-ἀντικειμενικὸ νοητό καὶ στὸ ὑπερ-ἀντικειμενικὸ ὑπερ-νοητό δὲν εἶναι μεταθετὰ ὅπως στὴν προηγούμενη περίπτωση, ἀλλὰ σταθερὰ καὶ ἀπαράβιαστα.

3. Κριτικὴ τῆς γνωσιολογίας τοῦ N. Hartmann

Ἐπειτα ἀπὸ τὴ συνοπτικὴ αὕτη ἐκθεση τῶν θεωριῶν τῶν Husserl καὶ Hartmann ὡς πρὸς τὴ φύση τῆς γνώσης, μπορούμε νὰ προβοῦμε στίς ἀκόλουθες κριτικὲς παρατηρήσεις.

α) Ἡ διάκριση, ποὺ κάνει ὁ Hartmann, ἀνάμεσα σὲ ρεαλισμό, ἰδεαλισμὸ καὶ μονισμὸ εἶναι ἐσφαλμένη, γιατί μονισμὸς εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ ἐξεταζόμενη καθ' ἑαυτήν. Ἡ σύγχυση, ὅπου πέφτει ὁ Hartmann, εἶναι ἀνάμεσα σὲ μορφὲς τεχνικῆς, ποὺ ἀναφέρονται στὴ συγκρότηση τῆς θεωρίας (μονισμὸς) καὶ σὲ μορφὲς περιεχομένου τῆς κάθε μιᾶς μερικῆς θεωρίας (ρεαλισμὸς, ἰδεαλισμὸς).

β) Ὁ Hartmann δὲν δέχεται τὴν ἀναφορικότητα ὡς ιδιότητα τῆς γνωστικῆς σχέσης ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Τὸ γεγονὸς ὅμως αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴ ἀντινομία τοῦ γνωσιολογικοῦ συστήματος τοῦ Hartmann, γιατί ἔτσι ἢ ἄλλοιῶς δέχεται τὴ γνώση ὡς σχέση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Ἡ σχέση ὅμως αὕτη δὲν παύει νὰ εἶναι ἀναφορικὴ ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση, ποὺ θὰ τὴ δεχόμαστε ὡς ἐξωτερικὴ - ὀντολογικὴ καὶ ὄχι ὡς ἐσωτερικὴ - ψυχολογικὴ. Βασικὸ κριτήριον τῆς ἀναφορικότητάς εἶναι

ἢ «κατεύθυνση πρὸς... κάτι», ἀνεξάρτητα ἂν ἡ πορεία πρὸς αὐτὸ εἶναι ἐσωτερικὴ - ἐνυπαρκτικὴ (στὰ πλαίσια τῆς σκεπτόμενης συνείδησης) ἢ ἐξωτερικὴ - ὑπερβατικὴ.

γ) Ἡ μὴ παραδοχὴ ἐκ μέρους τοῦ Hartmann τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος, ποὺ ἀφορᾷ τὴ θέση τοῦ φυσικοῦ κόσμου μέσα σὲ παρένθεση, τοῦ ἀφαιρεῖ τὴ δυνατότητα νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὶς ἀπατηλὰς εἰκόνες τῶν αἰσθήσεων καὶ νὰ ἔλθῃ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης.

δ) Ὁ Hartmann διαπράττει κατὰ κάποιον τρόπο τὸ σφάλμα τοῦ Kant ὡς πρὸς τὴ διάκριση δύο περιοχῶν ἀντικειμένων γνώσης, μιᾶς προσιτῆς στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα (αὐτὴ τῶν ἀντικειμένων καὶ ὑπερ - ἀντικειμενικὸ νοητὸ) καὶ μιᾶς ἀπρόσιτης σ' αὐτὸ (ὑπερ - ἀντικειμενικὸ ὑπερ - νοητό). Ἐτσι ὁ Hartmann ξεφεύγει ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς, ποὺ ἡ κλασικὴ τῆς ἀποψη εἶναι ἐκείνη, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἀδιάρρηκτη ἐνότητα φαινομένου καὶ οὐσίας, φαινομένου καὶ νοουμένου καὶ ποὺ κάνει δυνατὴ καὶ ἐφικτὴ τὴ γνώση τοῦ ἐπιστητοῦ στὸ σύνολό του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑΣ

Οι δυσκολίες που συνήντησε ο άνθρωπος στην προσπάθειά του να ανακαλύψει τις πρώτες αρχές και αιτίες του κόσμου, του δημιούργησαν μιὰ κρίση και τὸν ἀνάγκασαν νὰ ἀναθεωρήσει τὴν ὄλη ἐρευνητικὴ τακτικὴ του τόσο ἀπὸ ἄποψη ἀντικειμένου ὅσο και μεθοδολογίας. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἓνα νέο πρόβλημα, πὸν συνίσταται στὴν ἀναζήτηση τῆς φύσης καὶ τῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὡς γνωστικοῦ ὄργάνου. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα, πὸν ἡ ἐρευνά του συνιστᾶ τὴ Γνωσιολογία σὰν ἰδιαίτερο κλάδο τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἔχει ἀπόλυτη προτεραιότητα, γιατί ἀπὸ τὴν ἐπίλυσή του θὰ ἐξαρτηθῆ καὶ ἡ νομιμότητα τῶν λύσεων, πὸν θὰ δοθοῦν στὰ διάφορα μεταφυσικὰ προβλήματα.

Τὰ ἐπὶ μέρος ἐρωτήματα, πὸν δημιουργοῦνται στὸν ἐρευνητὴ τῆς Γνωσιολογίας καὶ πὸν συνιστοῦν τὸ γνωσιολογικὸ πρόβλημα στὸ σύνολό του, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: εἶναι σὲ θέση τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα νὰ δημιουργήσῃ σωστὴ γνώση; ἂν ναί, ποιά εἶναι ἡ πηγή της, ὁ ὀρθὸς λόγος ἢ ἡ ἐμπειρία; τέλος ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οὐσίας ἡ γνώση εἶναι ἓνα ὑποκειμενικὸ κατασκεύασμα ἢ μιὰ κατηγορικὴ ἔκφραση τοῦ ἀντικειμενικὰ ὑπάρχοντος πραγματικοῦ; συνεπῶς τὸ δυνατό, ἢ πηγή καὶ ἡ οὐσία τῆς γνώσης εἶναι τὰ βασικὰ θέματα, πὸν γύρω ἀπ' αὐτὰ ἀναπτύσσεται ἡ προβληματικὴ τῆς Γνωσιολογίας.

I. ΤΟ ΔΥΝΑΤΟ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

1. Ὁ Δογματισμός.

Γιὰ τὴν πρωτόγονη διάνοηση ὄρια στὴ γνωστικὴ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν ὑπάρχουν. Τὸ πραγματικὸ εἶναι ὅπως τὸ βλέπομε εἴτε μὲ τὴν αἴσθησι εἴτε μὲ τὴν ἐνορατικὴ μας

ἀντίληψη. Ἡ ἀποψη αὐτὴ καλεῖται *δογματισμός* καὶ διακρίνεται σὲ *ἀφελῆ* *δογματισμό*, ποὺ δίνει ἀπόλυτη πίστη στὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας (προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ ἰδίως οἱ φυσικοὶ τῆς Ἰωνίας) καὶ σὲ *κριτικὸ* *δογματισμό*, ποὺ δέχεται τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης ὕστερα ἀπὸ μιὰ κριτικὴ ἐξέταση τοῦ περιεχομένου της (Σωκράτης). Κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ *δογματισμοῦ* εἶναι ἡ δυνατότητα τῆς γνωστικῆς πρόσκτησης τοῦ πραγματικοῦ. Ὁ Διογένης Λαέρτιος λέγει: «*δογματικοὶ ὅσοι περὶ τῶν πραγμάτων ἀποφαινόμενοι ὡς καταληπτῶν*» (Α, 16). Σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ *δογματισμοῦ* εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Descartes. Κατὰ τὸν Πλάτωνα γνώση εἶναι ἡ ἀνάμνηση τῶν ὄσων εἶδε καὶ ἔζησε ἡ ψυχὴ στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐνσάρκωσή της στὸ σῶμα. Γνώση ἀληθινὴ εἶναι μόνο ἡ καθαρὴ γνώση τῶν Ἰδεῶν, ἐνῶ ἡ γνώση τοῦ αἰσθητοῦ εἶναι ἀπλῆ δόξα, εἰκασία καὶ πιδὸ πολὺ πλάνη, γιατί τὸ αἰσθητὸ εἶναι τὸ μὴ ὄν σὲ ἀντίθεση μὲ τις Ἰδέες, ποὺ συνιστοῦν στὸ σύνολό των τὸ «ὄντως ὄν». Στὸ «Σοφιστὴ» του λέγει: «*μὴ μιγνυμένου τούτοις ἀναγκαῖον εἶναι πάντα ἀληθῆ εἶναι, μιγνυμένου δὲ δόξα τε ψευδῆς γίγνεται*» (260c). Ὁ Ἀριστοτέλης πρεσβεύει, πὼς ὁ ἄνθρωπος ἐξ αἰτίας τῆς φυσικῆς του ροπῆς πρὸς τὴν ἀλήθεια («οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸ ἀληθὲς πεφύκασιν ἰκανῶς», Ρητορική, 1355a) μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ γνώση σωστή, φτάνει νὰ χρησιμοποιήσῃ συστηματικὰ τὴ σωκρατικὴ ἀπορία, ποὺ σημαίνει κριτικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης. Τὴν ἴδια κριτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς πραγματικότητας συνιστᾷ καὶ ὁ Descartes, ποὺ γιὰ νὰ φτάσῃ σὲ γνώση σωστή, κάνει μεθοδικὴ χρῆση τῆς ἀμφιβολίας καὶ ὁ Husserl, ποὺ γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ χρησιμοποιεῖ τὴ φαινομενολογικὴ ἀναγωγή.

2. Ὁ σκεπτικισμός.

Ἡ ἀποψη αὐτὴ πρεσβεύει τὴν ἀπόλυτη ἄρνηση τῶν γνωστικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιο «*διετέλουν δὴ οἱ σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἰρέσεων δόγματα πάντ' ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀπεφαίνοντο δογματικῶς*» (Θ, 74). Δυὸ μορφὲς σκεπτικισμοῦ μποροῦμε νὰ διακρίνωμε, τὸν ἀπόλυτο σκεπτικισμό τῶν σοφιστῶν καὶ τὸ μετριοπαθῆ

σκεπτικισμό τῶν ἔφεκτικῶν. *Πρόδρομος* τοῦ σκεπτικισμοῦ ὑπῆρξε ὁ *Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος*, ποὺ εἰσήγαγε στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τὴν ἀμφιβολία καὶ τὸν εἰκαστικὸ χαρακτήρα τῆς γνώσης. Κυριώτεροί του ὅμως ἐκπρόσωποι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν οἱ σοφιστές, ποὺ προσπαθώντας νὰ κλονίσουν κάθε καθιερωμένη ἀξία, ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ ἀρνηθοῦν στὸ πνεῦμα τὴν ἰκανότητα γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ κόσμου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ *Πρωταγόρα*, ποὺ πρεσβεύει ἕνα θεολογικὸ ἀγνωστικισμό: «περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὥς εἰσὶν, οὔθ' ὥς οὐκ εἰσὶν, οὔθ' ὁποῖοί τινες ἰδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου» (Διογέν. Λαέρτ., Θ, 51). Παρόμοια θέση παίρνει καὶ ὁ *Γοργίας*, ποὺ πρεσβεύει μιὰ παντελῆ ἀγνωσία τοῦ πραγματικοῦ: «πρῶτον μὲν ὅτι οὐδὲν ἐστίν, δεύτερον εἰ καὶ ἐστίν, ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ, τρίτον ὅτι εἰ καὶ καταληπτόν, ἀλλὰ τοι γε ἀνέξοιστον καὶ ἀνερμήνευτον τῷ πέλας» (Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικούς, ΙΙ, 7, 65). Ὁ ἄκρατος αὐτὸς σκεπτικισμὸς τῶν σοφιστῶν πάσχει ἀπὸ μιὰ ἀθεράπευτη ἐσωτερικὴ ἀντινομία, ποὺ ἀναιρεῖ τις ἴδιες τις βάσεις του: ἐνῶ ἀρνεῖται κάθε μορφή βεβαιότητος, ὅμως βεβαιώνει τὴν ἀρνησὶς αὐτὴ μὲ τέτοια ἀκαμψία, ὥστε νὰ ἀποτελῆ ἕνα δογματισμὸ, τὸ δογματισμὸ τοῦ σκεπτικισμοῦ. Τὴν ἀντινομία αὐτὴ προσπάθησαν νὰ θεραπεύσουν οἱ ἔφεκτικοὶ *Πύρρων*, *Ἀρκεσίλαος* κ.ἄ., ποὺ κήρυξαν τὴν ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἀποφαντικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φύση τοῦ πραγματικοῦ. Μιὰ ποὺ δὲν μπορούμε, λέγουν, νὰ ἀποφανθοῦμε ἀποτελεσματικὰ καὶ μὲ σαφήνεια πάνω στὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου, καθῆκον μας εἶναι ἡ ἐπιφύλαξη, ἡ ἐποχὴ. Δικαιολογητικοὶ λόγοι τῆς στάσης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀκαταληψία τοῦ πραγματικοῦ, ἡ σχετικότητα τοῦ παντός, ἡ ἰσοσθένεια τῶν λόγων καὶ ἡ ἀναγκαία τῆς συνέπειαι, ὁ ἀγνωστικισμός. «Οὐδὲν ὀρίζομεν τῶν μὲν πραγμάτων διαφωνούντων, τῶν δὲ λόγων ἰσοσθενούντων ἀγνωσία τῆς ἀληθείας ἐπακολουθεῖ» (Διογένης Λαέρτ., Θ, 74). Ἡ ἰσοσθένεια τῶν λόγων, ποὺ ἡ ἰδέα τῆς ἀνάγεται στὸν *Πρωταγόρα*, συνιστᾷ, κατὰ τὸ *Σέξτο* τὸν Ἐμπειρικό «τὴν κατὰ πίστιν καὶ ἀπιστίαν ἰσότητα, ὥς μηδὲνα μηδενὸς προκεῖσθαι τῶν μαχομένων λόγων ὡς πιστότε-

ρον» (Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις, Α, 10). Ἡ σχετικότητα τῆς γνώσης ὀφείλεται σὲ ὠρισμένους λόγους ἢ «τρόπους», ὅπως τοὺς ὀνομάζουν οἱ ἔφεκτικοί, ποὺ κυριώτεροι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ἡ διαφοροποιημένη σύσταση τῶν ζώντων ὄντων γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀνθρώπων, καθὼς καὶ ἡ φύση τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν, φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν, ὅπου διάγει ὁ ἄνθρωπος (Περβ. Διογ. Λαέρτ., Θ, 79, Σέξτου, Πυρ. ὑποτ., Α, 164). — Κατὰ τοὺς νέους χρόνους σὰν ἐκπρόσωπος τοῦ σκεπτικισμοῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁ Montaigne καὶ σ' ἓνα διαφορετικὸ κάπως νόημα ὁ μαθηματικὸς Cournot, ποὺ πρεσβεύει πὼς ἡ γνώση μόνο μὲ πιθανότητα εἶναι δυνατὴ κι' ὄχι μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα (probabilismus).

3. Ὁ κριτικισμός.

Κατὰ τὴν ἄποψη αὕτη ὁ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ πάρῃ μιὰ θέση ἀνάμεσα στὸ δογματισμὸ καὶ στὸ σκεπτικισμὸ. Ὁ Kant, ποὺ θεωρεῖται ὡς ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ κριτικισμοῦ, κάνει μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο, ποὺ εἶναι προσιτὸ στὴ νόηση (δογματισμός) καὶ στὸ νοούμενο ἢ πρᾶγμα καθ'αυτὸ, ποὺ εἶναι ἀπρόσιτο (σκεπτικισμός). Ἡ γνώση τοῦ φαινομένου εἶναι δυνατὴ χάρις στὰ προεμπειρικὰ στοιχεῖα (τύποι αἰσθητικότητας καὶ νοητικὲς κατηγορίες), ποὺ διαθέτει ἡ νόηση καὶ ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴ σύστασή του. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ ἐπιστῆμες ποὺ ἐπιθυμοῦν καθολικὴ ἐγκυρότητα, ὀφείλουν νὰ στηριχθοῦν στὰ στοιχεῖα αὐτά. Τότε μόνο θὰ ἔχουν ἀπόλυτη ἀξία οἱ γνώσεις τῆς ἑξ αἰτίας τῆς προεμπειρικῆς των προέλευσης. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ δογματισμὸς αὐτός, ὅπου καταλήγει τελικὰ ὁ καντικὸς κριτικισμός, εἶναι ἓνας κριτικὸς δογματισμός, γιατί προηγεῖται μιὰ κριτικὴ βάσανος τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης καὶ γιατί στὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ἀποδίδεται μιὰ χροιά καθαρὰ προεμπειρικὴ.

4. Ὁ θετικισμός.

Ὁ θετικισμὸς ἀρνεῖται τὴ δυνατότητα τῆς φιλοσοφικῆς γνώ-

σης και δὲν θὰ ἦταν παρὰ ἓνας καθαρὸς σκεπτικισμὸς, ἂν στὴ θέση τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης ποὺ καταργεῖ, δὲν ἔβαζε τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση. Σ' αὐτὴν ἀποδίδει καθολικὴ ἐγκυρότητα καὶ ἀπόλυτη ἀξία. Ἡ κυριαρχία τῆς ἐπιστήμης δικαιολογεῖται κατὰ τὸν Aug. Comte, ἰδρυτὴ τοῦ θετικισμοῦ, ἀπὸ τὸ νόμο τῶν τριῶν σταδίων. Ὅπαδοὶ τοῦ Comte εἶναι ὁ Taine, ποὺ τονίζει τὸ ντετερμινιστικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, ὁ Spence, ποὺ ἀποκρούει τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης τοῦ ἀπολύτου καὶ τέλος ὁ Huxley, θεμελιωτῆς τοῦ μεταφυσικοῦ ἀγνωστικισμοῦ.

5. Ἡ ἐπιστημολογικὴ θεωρία.

Τὶς ἀκρότητες τοῦ θετικισμοῦ προσπάθησαν νὰ ἄρουν μερικοὶ ἐπιστήμονες, ποὺ ἀρνήθησαν τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἐπιστήμης. Ὑπάρχει σ' αὐτὴν, λέγουν, μιὰ χροιά συμβατικὴ ἕξ αἰτίας τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτῆρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας καὶ τῆς ἐνδεχομενικότητος, ποὺ χαρακτηρίζει ἐπιπρόσθετα τὸ φυσικὸ γίγνεσθαι παρὰ τὴν φαινομενικὰ ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς νομοτέλειας στὸν τομέα τῆς φύσης. Τὴν ἐνδεχομενικότητα τῆς λειτουργικῆς τροπικότητος τοῦ φυσικοῦ γίγνεσθαι ἀνεκάλυψε πρῶτος ὁ Em. Boutroux, ποὺ πρεσβεύει, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημιουργίας διέπει τὴ λειτουργία τῶν ἀνωτέρων ὀργανισμῶν τῆς φύσης. Ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτῆρας τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἔκδηλος: στὰ μαθηματικὰ π.χ. χωρὶς νὰ παύσουν νὰ ἰσχύουν οἱ ἀξιοματικὲς ἀρχές τοῦ Εὐκλείδη, ἰσχύουν ταυτόχρονα καὶ ἀντίθετες, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Lobatscewskí (δυνατότητα ἀπείρων παραλλήλων ἀπὸ σημεῖο, ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ μιὰ εὐθεῖα) καὶ τοῦ Riemann (δυνατότητα ν...διάστατου χώρου ἐκτὸς τοῦ τριδιάστατου τοῦ Εὐκλείδη). Ὁ H. Poincaré τονίζει τὸ συμβολικὸ καὶ συνεπῶς τὸ συμβατικὸ χαρακτῆρα τῶν μαθηματικῶν. Ἡ ταυτόχρονη ὕπαρξη ἀντιθέτων ἀξιωματῶν ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ σχέσεις τους μὲ τὰ πράγματα συνίστανται ὄχι σὲ συμφωνία μὰ σὲ ἀπλὴ ἀντιστοιχία: γνώση ἀληθινὴ εἶναι ἐκείνη, ποὺ ἀντιστοιχεῖ περισσότερο στὰ πράγματα καὶ συνεπῶς εἶναι πιὸ βολικὴ στὴν περίπτωσι, ὅπου ἀναφέρεται. Ἐν-

νοεῖται, ὅτι στή σύλληψη τῶν μαθηματικῶν συμβόλων αὐθαίρε-
σία δὲν ὑπάρχει, γιατί ἐνεργεῖται μὲ τὴν ἐνόραση, ποὺ ἡ ἀξία
της εἶναι καθολικὰ ἔγκυρη ἐξ αἰτίας τῆς παρεμφοροῦς ἀν ὄχι
ταυτόσημης τροπικότητας, ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ λειτουργία της στοὺς
διάφορους ἐρευνητές. Ἐκόμα πιὸ ριζοσπαστικοὶ στίς λύσεις ποὺ
ἔδωσαν, εἶναι ὁ Duhem, ποὺ ἀποκαλεῖ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη «φυ-
σικὴ θεωρία», ποὺ συντίθεται ἀπὸ μαθηματικὰ σύμβολα, ποὺ ἐκ
τῶν ὑστέρων καὶ μὲ τρόπο αὐθαίρετο ἐπινοεῖ ἡ νόηση μετὰ τὴν
ἀνακάλυψη τῶν νόμων, ποὺ διέπουν τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικό-
τητα καὶ ὁ Ed. Le Roy, ποὺ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας
τοῦ Bergson δέχεται, πὼς τὰ μαθηματικὰ σύμβολα εἶναι αὐθαί-
ρετα κατασκευάσματα, ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ διάνοια. Ἔτσι τυπο-
ποιεῖται καὶ συνεπῶς παραποιεῖται καὶ ἀπονεκρῶνεται ἡ πραγμα-
τικότητα, ποὺ ἡ ὑφή της εἶναι καθαρὴ διάρκεια καὶ συνεχὲς γί-
γνεσθαι.

β. Ὁ πραγματισμός.

Συνέπεια τοῦ κριτικισμοῦ τοῦ Kant καὶ τῆς ἐπιστημολο-
γικῆς κριτικῆς εἶναι ὁ πραγματισμός, ποὺ πρεσβεύει πὼς ἡ
γνώση ἔχει ἀξία, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐξυπηρετικὴ τῶν πρακτικῶν
σκοπῶν τῆς ζωῆς. Ὁ Nietzsche, πρόδρομος τοῦ πραγματισμοῦ,
στὴν προαγωγή τῆς ζωῆς βλέπει τὸ κριτήριον καὶ τὸ νόημα
τῆς ἀλήθειας, ποὺ σὰν τέτοια μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἄκόμα καὶ
μιὰ εὐεργετικὴ πλάνη. Δημιουργὸς τοῦ πραγματισμοῦ εἶναι ὁ
Wil. James, ποὺ στηρίζεται στὴ διδασκαλία τοῦ Peirce. Ἡ
φιλοσοφία τοῦ Peirce εἶναι ἕνας καντιανισμὸς ὠφελιμιστικῆς
χρειαῖς: ἀν στὸ σχηματισμὸ τῆς γνώσης ἀποφασιστικὸ ρόλο παί-
ζη τὸ ὑποκείμενο μὲ τὰ προεμπειρικά του στοιχεῖα (Kant), ἡ τε-
λολογία τῆς γνωστικῆς αὐτῆς λειτουργίας συνίσταται στὴν προα-
γωγή τῆς ζωῆς. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο σκέπτονται καὶ οἱ Dewey
καὶ Schiler. Πάνω στίς βάσεις αὐτὲς στηρίζεται ὁ James καὶ
λέγει, πὼς ἡ γνώση καὶ γενικώτερα ἡ θεωρία εἶναι μέσα ἐξυπη-
ρευτικὰ τῆς ζωῆς, γιατί κύριος σκοπὸς τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ
ἀτόμου εἶναι ἡ ἀμυνά του, ποὺ ἀποβλέπει στὴ διατήρηση τοῦ εἴ-
δους. Ἐπομένως ἐκεῖνο ποὺ προέχει σὲ μιὰ θεωρία, εἶναι ἡ ἐφ-

αρμογή τῶν συνεπειῶν στὴν πράξη κι' ὄχι ἡ ἀναζήτηση πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν. Ὁ ὠφελιμιστικὸς τόνος τῆς γνώσης εἶναι ἔντονα ἔκδηλος (σωστὸ εἶναι ὅ,τι εἶναι καὶ ὠφέλιμο) καὶ τὸ ἴδιο ἔκδηλος εἶναι ὄχι μόνο ὁ ρελατιβισμὸς, ποὺ καθιερώνει ἡ πραγματιστικὴ θεωρία, μὰ σὲ τελευταία ἀνάλυση καὶ ἡ σχετικὴ τῆς ἀξία. Πραγματιστικὸ νόημα ἔχει καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Hans Vaihinger (ἀλήθεια εἶναι ἡ πιὸ σκόπιμη πλάνη, ποὺ στηρίζεται πάνω σὲ ἔξυπηρετικὲς πρακτικῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς πλασματικὲς ὑποθέσεις), τοῦ Georg Simmel (ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι τὸ πιὸ σκόπιμο γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος) καὶ τοῦ R. Eucken (ἀλήθεια εἶναι ἡ γνώση, ποὺ ἔξυπηρετεῖ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, ποὺ ὑπερέχει ἀπὸ τὴ φυσικὴ).

7. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη.

Βασικὴ διδασκαλία τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς εἶναι, ὅτι ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ μιὰ ὄντοτητα ὑπερατομικοῦ χαρακτήρα κι' ὅτι ἡ ἀτομικὴ συνείδηση δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἑξατομικευμένη μορφή τῆς κοινωνικῆς συνείδησης. Συνεπῶς ἡ γνωστικὴ λειτουργία τῆς ἀτομικῆς συνείδησης τότε μόνο ἔχει ἀξία, ὅταν στηρίζεται ἀποκλειστικὰ σὲ κοινωνικὰ δεδομένα. Κι' ἀκόμα πιὸ πολύ, ἡ γνώση σὰν λειτουργία καὶ σὰν προϊόν τότε μόνο εἶναι δυνατὴ, ὅταν ἀνάγεται στὴν κοινωνία νοούμενη σὰν καθολικὴ ὄντοτητα, ποὺ προσδιορίζει ὑπαρκτικὰ καὶ λειτουργικὰ κάθε ἀτομικὴ συνείδηση. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς κοινωνίας ἡ ἀτομικὴ συνείδηση γεννιέται κι' ἀναπτύσσεται καὶ μὲ μέσο τὴν προσδιοριστικὴ τῆς ἐπίδραση λειτουργεῖ.

Οἱ κοινωνιολόγοι πρεσβεύουν, πὼς ἡ καθολικὴ ἐγκυρότητα τῆς γνώσης αἰτιολογεῖται ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῆς ἐπίδρασης τῆς κοινωνίας πάνω στὶς συνειδήσεις. Τὸ γεγονὸς τοῦτο γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὴν τάση τῆς προσαρμογῆς τῶν ἀτόμων σ' ὅ,τι ἀντικειμενικὰ θεωρεῖται γιὰ ἀληθινό, καθὼς κι' ἀπὸ τὸ αἶτημά των νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπικύρωση καὶ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἐνεργημάτων των μὲ μέσο τὴ γενικὴ συγκατάθεση. Ὅπως στὸ ὄντολογικὸ - ὑπαρκτικὸ πεδίο ὁ ἄνθρωπος νοιώθει ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση ὅτι ἀποτελεῖ μέλος μιᾶς ὁμάδας καὶ γενικώτερα τῆς κοι-

νωνίας, ὅπου διαχύνεται καὶ γίνεται ἓνα μαζί της, ὑπηρετώντας συνειδητὰ τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει, τὸ ἴδιο καὶ στὸ λογικὸ - γνωστικὸ πεδίο ἢ γνώση ποὺ δημιουργεῖ, εἶναι ἀσφαλισμένη μόνο σὰν ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς ὅ,τι ἡ κοινωνικὴ συνείδηση καθιέρωσε μὲ μορφή ἀπαραγράπτων ἀληθειῶν.

Κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς εἶναι ὁ Durkheim, ὁ Levy - Brühl, ὁ Goblot κ.ἄ. Ὁ Durkheim τονίζει τὸν ἀπρόσωπο, ὑπερατομικὸ καὶ συνεπῶς καθολικὸ χαρακτήρα τῆς γνώσης ἐξ αἰτίας τῆς ὑπεροχῆς, μὰ καὶ τῆς προτεραιότητος τῆς ὁμαδικῆς διανόησης σχετικὰ μὲ τὴν ἀτομική. Ὁ Levy - Brühl βρίσκει, πὼς πρὶν ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ διανόηση ὁ ἄνθρωπος πέρασε ἓνα στάδιο προ - λογικῆς σκέψης, ποὺ κύριο χαρακτηριστικὸ της εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῆς γνώσης μὲ βάση τὸ κριτήριον τῆς μεθεξῆς τοῦ στὰ ἀντικείμενα. Φυσικὴ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς σκέψης εἶναι ὁ μυστικισμὸς καὶ ἡ ἀδιαφορία στὶς ἀντιφάσεις. Τέλος, ὁ Goblot ἐρμηνεύει τὴν τάση τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀναζητῆ τὰ κριτήρια τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας στὰ κοινωνικὰ δεδομένα, ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς προσαρμογῆς του στὶς συνθῆκες, στὴν ὀργάνωση, καθὼς καὶ στὴ σκοπιμότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Εἶναι φανερό, ὅτι ἡ κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη δὲν θεμελιώνεται πάνω σὲ ἀσφαλεῖς βάσεις γιὰ τοὺς ἀκολουθούσους λόγους. Πρῶτα - πρῶτα, σὰν ἐμπειρικὴ γενικώτερα θεωρία, δέχεται τὴ διαμόρφωση τῆς ἀτομικῆς συνείδησης μὲ βάση τὴν προσδιοριστικὴ ἐπίδραση τῶν δεδομένων τῆς κοινωνίας. Ἐδῶ ὅμως παραγνωρίζεται ἡ αὐθυπαρξία καὶ ἡ αὐτονομία τῆς συνείδησης ὡς μονάδας ἔκφρασης, μέσα σὲ χωρο - χρονικὰ πλαίσια, τοῦ μετεμπειρικοῦ εἶναι, δηλαδή τοῦ καθαροῦ πνεύματος, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἀρχὴ καὶ τὴν πεμπτουσία τοῦ παντός.

Κι' ὕστερα, ἀν ἡ ἀτομικὴ συνείδηση ἀναζητῆ στὴ γενικὴ συγκατάθεση στηρίγματα ἀσφαλείας, αὐτὸ δὲν συμβαίνει γιὰτὶ εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἔκτυπο τῆς κοινωνικῆς συνείδησης. Ἄν συνέβαινε κάτι τέτοιο, ἡ ἐλευθερία τῆς πνευματικῆς ἐνέργειας θὰ ἦταν ἀνύπαρκτη. Σὰν πνευματικὴ ὄντοτητα καὶ σὰν μονάδα ἐνσάρκωσης τοῦ καθαροῦ πνεύματος μέσα στὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας ἡ ἀτομικὴ συνείδηση κατέχεται ἀπὸ τὴν τάση τῆς ἀναφορι-

κότητας. Ἡ προβολὴ τῆς ἀναφορικῆς λειτουργίας γίνεται ὄχι μόνο πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ποὺ μὲ τὴ λογικὴ τὴν ἀφαίρεση δημιουργεῖται ἢ γνῶσις σὰν νοητικὸ προϊόν, μὰ καὶ πρὸς τὶς ἄλλες ἀτομικὲς συνειδήσεις ἐξ αἰτίας τῆς συγγένειας τῆς ὑφῆς τῶν καὶ τῆς κοινότητος τοῦ ὑποστρώματος τῆς συγκρότησός τῶν. Νά γιατί ἡ τάσις τῆς κοινωνικότητος προηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὰ ὑπάρχουσα κοινωνία. Τὴν ἀληθινὴ ὑφῆ τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ συνείδησι καὶ στὴν κοινωνία θὰ τὴν εὑρίσκει κανεὶς, ἂν ἀντέστρεφε τοὺς συστατικούς της παράγοντες βάζοντας τὴν τάσι τῆς κοινωνικότητος στὴ θέσι τοῦ αἰτίου καὶ τὴν κοινωνία στὴ θέσι τοῦ ἀποτελέσματος. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἡ φυσικὰ μέσα στὸν ἄνθρωπο ὑπάρχουσα κοινωνικὴ τάσι εἶναι ἐκείνη, ποὺ δημιούργησε τὴν κοινωνία σὰν ὑπερατομικὴ ὄντοτητα καὶ ὄχι πῶς ἡ κοινωνία ἔχει προτεραιότητα ὑπαρξῆς, οὔτε πῶς προσδιορίζει ὑπαρκτικὰ καὶ λειτουργικὰ τὴν ἀτομικὴ συνείδησι.

δ. Συμπέρασμα

Τὸ δυνατό τῆς γνῶσις ἐπιβάλλεται μὲ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα, ποὺ ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῶν συστατικῶν της παραγόντων, δηλαδὴ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν δυὸ αὐτῶν παραγόντων καὶ ἡ σχέση ἀναφορικότητος ποὺ τοὺς συνδέει, ἀποτελοῦν ὄρους ἀπαραίτητους, ποὺ κατοχυρώνουν τὴ γνῶσις σὰν ἀναμφισβήτητο πνευματικὸ γεγονός. Ἡ σχέση ἀναφορικότητος εἶναι σχέση ἀμφιπλεύρου προσδιορισμοῦ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο ἔχει γνωστικὴ χροιά, ἐνῶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, χροιά δράσης. Βέβαια, ἐξ αἰτίας τοῦ κλειστοῦ κυκλώματος, ποὺ χαρακτηρίζει τὴ σχέση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ἀσκεῖται ἔμμεσα καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ συνεπῶς εἶναι αὐτοπροσδιορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ ἀνάλυσι καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς φύσεως καὶ τοῦ νοήματος τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς σχέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου κάνουν ἐμφανῆ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς γνῶσις θεωρούμενης ὡς γνωστικῆς λειτουργίας καὶ ὡς κατηγορικῆς ἐνότητος, ποὺ εἶναι προϊόν της. Ἡ γνωστικὴ

θεώρηση τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς σχέσης συνιστᾶ τὴ γνωστικὴ λειτουργία ὡς βίωμα, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ cogito νοούμενο σὰν σχέση ens cogitans καὶ cogitatum. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς λειτουργίας αὐτῆς ἐπιβάλλεται ἀντικειμενικά, ὄχι μόνο γιατί τὸ ἀντικείμενο προσφέρεται μὲ ὅλες του τὶς ιδιότητες καὶ γεμίζει τὴν ἀντιληπτικὴ λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου, μὰ καὶ γιατί τὸ ὑποκείμενο κατέχεται ἀπὸ τὴ διάθεση πρὸς τὸ γινώσκειν, ποὺ ἐκδηλώνεται σὰν τάση κατατοπισμοῦ τοῦ πάνω στὴν πραγματικότητα, ποὺ τὸ περιβάλλει. Ἡ γνωστικὴ αὐτὴ διάθεση ἀποτελεῖ τὴν προβαθμίδα τῆς δράσης, γιατί ἂν κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς πρόθεσης γιὰ δράση εἶναι ἡ προσχώρηση τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἓνα ἀντικείμενο, ποὺ θεωρεῖ σὰν ἰδεῶδες, τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ἔχει ἀνάγκη νὰ λάβῃ σαφῆ καὶ ἐναργῆ γνώση σὲ τρόπο, ποὺ ἡ δράση του νὰ εἶναι πιὸ ἀποτελεσματικὴ.

II. Η ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

1. Ὁ ὀρθολογισμός.

Κατὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ πηγὴ τῆς γνώσης εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος, δηλαδὴ μιὰ νοητικὴ λειτουργία προικισμένη μὲ ὠρισμένα στοιχεῖα, ποὺ ἡ προεμπειρικὴ τους προέλευση προσδιορίζει τὸν ἀπριορικὸ χαρακτήρα τῆς γνώσης. *Πρόδρομος* τοῦ ὀρθολογισμοῦ θεωρεῖται ὁ Ἡράκλειτος, ποὺ εἶπε: «κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἔχόντων» (ἀπόσπ. 17). Κατὰ τὸ Διογένη Λαέρτιο, θεμελιωτῆς τοῦ ὀρθολογισμοῦ εἶναι ὁ Παρμενίδης, ποὺ θεωρεῖ τὸ λόγο σὰν μοναδικὴ πηγὴ τῆς ἀλήθειας: «κριτήριον δὲ τὸν λόγον εἶπε, τὰς τ' αἰσθήσεις μὴ ἀκριβεῖς ὑπάρχειν» (Θ, 3, 22). Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καὶ ὁ Δημόκριτος παρὰ τὴν ἐμπειρικὴ χροιά τῆς φιλοσοφίας του: *γνησία γνώμη* εἶναι ἡ γνώση τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐνῶ ἡ γνώση τῶν αἰσθήσεων εἶναι *σκοτὴ γνώμη*. Ὁ Ἀναξαγόρας τονίζει τὸ ἀδύνατο τῆς ἐπίτευξης τῆς ἀλήθειας μὲ τὶς αἰσθήσεις: «ὑπὸ ἀμαυρότητος αὐτῶν οὐ δυνατοὶ εἶσμεν κρίνειν τ' ἀληθές» (Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, Πρὸς Μαθηματικούς, II, 7, 90). Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ προέλευση τῆς γνώσης εἶναι ὑπερβατικὴ καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἀνάμνηση τῶν Ἰδεῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι στὸ βάθος ἐμπειρικός, θεωρεῖ